

Tamás Attila

HOZZÁSZÓLÁS AZ ARANY-VITÁHOZ

Ferenczi László tanulmányáról írt cikkében Nagy Miklós a téves — bizonyára elírásból, pontatlanságból származó — adatok felsorolása után vitába szállt a szerzőnek a lényegét érintő megállapításaival is, s jórészt bebizonyította róluk, hogy vagy nem állják meg a helyüket, vagy egyoldalúan, többé vagy kevésbé torzítva mutatják meg a valóságot, Arany költői portréját. És itt megállt. Jogában állt ezt megtennie, de talán tovább juthatunk egy lépéssel előre, ha megvizsgáljuk a torzítás jellegét és ennek nem annyira a szubjektív, hanem inkább az objektív okait keressük: vajon nem valamilyen alapjában helyes probléma-meglátásnak a túlzottan magabiztos, elhamarkodott kifejtésével van-e dolgunk.

Nagy Miklós találoan állapította meg, hogy nézeteinek alátámasztására Ferenczi legalább annyira idézhetne volna Móricz ismert Arany-cikkét, mint amennyire Illyés ide vonatkozó megállapításait. De éppen ez a feltűnő, ti. az, hogy a tizenkilencedik századnak paraszt sorból származó íróját épp a parasztsorból felnövő huszadi írók legnagyobbjai nézik valami különös idegenkedéssel. De a „népért síró bús bocskoros nemes”, Ady magatartása sem tér el sokban tőlük, és hasonlóképpen vélekednek majd a népi írók mozgalmának egyes képviselői, a tőlük nem messzire álló Gulyás Pállal együtt. Mindez még egyáltalán nem teszi szükségessé, hogy nézeteiket egészükben elfogadjuk, de legalábbis arra kell serkentésen, hogy megkeressük magatartásuk okát. Talán így juthatunk — legalább részben — Ferenczi kiindulási pontjának nyomára is.

A szabadságharc bukása után az ismert körülmények olyan szerepet kényszerítettek Aranyra, melytől ő maga ugyan idegenkedett, de amely ellen sokat nem tehetett. Ő lett az a költő, akinek — legalábbis *látszólagos* — józan nyugalmát, kiegyensúlyozott, tiszta erkölcsű polgári életét, becsületes szorgalmát szembe lehetett állítani a lázongó titánnal: Vajdával; akinek „eszményítő realizmus”-tanításával el lehetett hallgattatni az új hangokat. Azokat, melyek nem *A bajusz* tréfás leírásában, a *Családi kör* idilljében látták a magyar falu életének legigazibb képét, sőt, még csak nem is a bravúros technikájú *Tengerihántás*, az *Ünneprontók*, vagy a *Vörös Rébék* mesteri kézzel megalkotott soraiban. Egy egész nemzedéknek kellett majd nehéz külső-belső harcok árán kitörnie egyfajta szinte kötelezővé tett szemléletmód alól, melynek elméleti megfogalmazása és gyakorlati megvalósítása egyaránt elválaszthatatlanná lett Arany nevétől. Móricz a *Hét krajcár*ig talán még eljuthatott volna e harc nélkül is — a *Barbárok*ig, a *Tragédiá*ig, a *Szegény emberek*ig soha. Mindaz, ami igazán új a század magyar irodalmában — Ady lírájától a *Puszták népéig*, Kosztolányi novelláitól Kassák verseiig — azzal az irodalmi eszménnyel való harcban, illetve a harc megvívása után születethetett csak meg, mely közelebbről vagy távolabbról Aranynak a Vojtinában kifejtett esztétikáját és ennek megfelelő alkotásmódját tartotta követendő példának. (Figyelmen kívül hagyva eközben olyan tényeket, hogy magának Aranynak egész alkotásmódjára sem jellemzőek az itt előadott elvek. Mert miben „eszményit” például a *Hidavatás*? Arany különben is csak a szűkebb értelemben vett költészetre vonatkoztatta gondolatait; a regényre pl. már nem.) Azt a költői magatartást tanították, mely *leteszi a tollat*, ha — lába „por, bűz, német szó, piszok” világába betolván — kizökken „ábrándos lelké”-nek megszépítő, mindent „tiszttára nosó” képzeletvilágából. Ezzel kell majd bátran szembeszállnia annak a költői magatartásnak, mellyel az író *fölveszi a tollat*, mikor „tapsikoló jázminok” mámorosan bódító levegőjében hirtelen az utca sivár valójába botlik tekintete: „s háltak az utcán”. *Fölveszi a tollat*, hogy leírja a nyomort — azt a nyomort, melynek leírásába korábban Arany az első közt fogott bele — míg úgy érezvén, hogy a föltárt sebekre „nincsen balzsam”, szomorúan más utat nem választott.

Ferenczi László egy olyan Arany-portréval vitázik, amely nem felel meg mindenben a valóságnak. Bírálatában azonban ott érzem az igazság magvát is. Abban is, hogy szerintem a Nyugat költői által nagyrabecsült késői, rendkívül őszinte, fájdalmas hangú lírában kell keresni Arany egyik fő jelentőségét. A késői Aranyra vonatkoztatva szerintem ez mindenképpen áll.

A jelenleg többé-kevésbé hivatalosnak számító Arany-értékelés döntő mértékben akkor-táj alakult ki, amikor — a naturalizmus, a dekadencia, a kozmopolitizmus, a pesszimizmus elleni harc jegyében — a valóságot lakkozó, „népies” alkotások hazugságát könnyebben elnézték, mint a hibákat — kicsit talán keserűen — feltáró írások gyengéit. A *Vojtina* sorait nem véletlenül idézik egyre-másra, hivatkozásként annak időszervi jellegére. Az a vers, mely megrázóan fejezi ki a szépségekre vágó lélek szembekerülését a kapitalizálódó társadalom eszmét-szépséget eltipró prózaiságával, melynek részleteiben ott a délibábok és szivárványok varázsos szépségében, eszmék merész hitében csalódott Arany legszmélyesebb fájdalma is: „Minden hazugság földön, ami szép . . .” — ez a vers megint úgyszólván hivatalosan elfogadott tankölteményné szentesítődött. Nem arra figyeltünk benne, mennyire találóan jellemzi benne korát a költő („ . . . a földnek lakossa Lót-fut, könyöklí egymást és tapossa, Ad-vesz, civódik, káromol, kacag, Por, sár megöl . . .”), hanem a leírást követő elmélkedésre. Az Arany-műből megint inkább józan középítő mértékét megtaláló bölcs és higgadt tanító, a nagy nemzeti költő arca nézett felénk, mint annak az embernek a tekintete, aki — ha egyre inkább csak magába vonult — tragikus küzdelmet vív egy mind emberellenesebbé váló világgal. Előtérbe került az a kérdés, mennyit tudott a költészet népiességéért vívott harc egykor Petőfivel közösen megfogalmazott programjából megvalósítani — anélkül, hogy fölvetődött volna a kérdés: vajon *időszervi-e* 49 után ez a program? Nem szükségszerű-e, hogy a szabadságharcral együtt elbukó, haladó tartalmú illúzió — a nép nemzetévé tévése — és a népet uralkodóvá tenni kívánó, legalább egyben-másban szocialista jellegű parasztmozgalmak közötti időben a népiesség vagy nyílt, művésziellen hazugsággá, vagy legjobb esetben akadémikusan merevvé lesz, valamiféle „muzeális sellak-bevonatot kap”? (Érdekes különben, hogy ebből a szempontból Petőfi költészetét elég gyakran egyértelműen „népies” költészetként szokás tárgyalni, holott köz-tudomású, hogy ő maga sem váltotta valóra egész költészetében sokat idézett célkitűzését, ez pedig korántsem róható föl hibájára.)

Ugy érzem, Arany 49 utáni népiessége valóban problematikus, egész történelemszemléletével együtt. [A tartalmában is népi Koldus-ének természetesen kivételt képez.] Ha Aranyt ebben a korszakában is mint a nép, a nemzet költőjét akarjuk példaképpé állítani [s itt nemcsak az önkényuralom elleni tiltakozást a maga egyetemes emberi tartalmában megszólaltató költeményekre gondolunk, mint a *walesi bardok*, vagy a *Szondi két apródja*], akkor egy kicsit ahhoz hasonlóan járunk el, mintha a Benczur-féle nagy történelmi festményeket és a századforduló életkép-festészetét mondjuk, Mednyánszkyval szembeállítva az előbbieket mellett döntենek, s az utóbbinak töprengő pesszimizmusára inkább csak menteségeket keresnénk, az előbbieket pedig közösségi célokat szolgáló, optimista, realista alkotókként értékelnénk. (Az előbb szóban forgó években volt is egy igen határozott törekvés, amely Benczurban a realista művészt értékelte, a „formalista” Derkovits rovására.)

Ismeretes, hogy Arany bármennyire idegenkedik is minden szereptől, ha egyszer elvált, akkor kötelezettségének példás módon igyekszik eleget tenni. Alighanem jórészt ennek tudható be, hogy amikor-táj a magányosan töprengő Vörösmarty megrázóan korszerű remekét *A vén cigányt* írja, Arany — aki úgy érzi, egy nemzet tekint rá, — erőszakkal elűzi szeme elől a hasonló természetű rémképeket, s lényegesen kevésbé meggyőző módon „egy magasb-harmónia” feltűnésével biztat. [Általában ezekben az években szaporodnak meg költészetének vallásos elemei is.] Pedig a magányos töprengés és szomorúság versei igazabbak, és közelebb állnak a valóban korszerű műhöz, Madách remekéhez, mint a nemzeti egység, a hazafiúi köteleesség-teljesítés fontosságát hirdető, a nemzeti fölélmény jeleit fölismerni vélő versek, illetőleg vers-részletek (ti. a befejezés derülátása néha nem következik a vers egészéből).

A szabadságharc bukása utáni évtizedek költőjének néhány művét joggal illetheti ezéért bírálat, de itt sem hagyhatók figyelmen kívül azok a bonyolult külső körülmények, amelyek közt oly végtelenül nehéz eligazodni. (Gondoljunk pl. Vajda útkereséseire.) Am indokolatlannak érzem, hogy Ferenczi László a fiatal Aranyra is kiterjeszti bírálatát. Érdekes, bár nem egészen kidolgozott és megalapozott Arany személytelenség-eszméjéről való elképzelése. De ezt igaznak elfogadván is fölvetődik a kérdés: vajon gyengeséget jelent-e epikus költőnél? És vajon szükséges-e ebből magyarázni a Toldi egész koncepcióját, elfogadván azt az értelmezést, hogy a mű végén a paraszti hős beleilleszkedik a feudális rendbe. János vitéz Tündérország rendjébe illeszkedett bele? A kisebb, elnyomott testvér győzelme ismert népmesei motívum, s alakjával — még ha történetesen királyfi, akkor is — a kisemmizett nép azonosítja magát. Nem sokkal kézenfekvőbb hát a magyarázat, hogy a költemény vége általában az elnyomott győzelme az elnyomón, a hős győzelme „a viszonyok jármán”? Hiszen Arany hangsúlyozottan nem feudális

ürként mutatja be a zárósorokban hősét: a történelmi hűséggel szembeszállva amolyan végvári vitéz-félet farag belőle. Mi szüksége tehát annak, hogy ezt a művet társadalmi tartalom kérdésében szembeállítsuk Petőfi művével, s úgy tűntessük föl a „moralista” Aranyt, mint aki 25 arany reményében becsapja nemzetét azzal, hogy „megvalósultnak mutatja a homogén nemzet-koncepciót”?

Van Ferenczi cikkének több más erősen vitatható megállapítása is. Szerinte pl. a „költő és munka egysége” *Az elveszett alkotmányban* a legteljesebb. Armida, Rák Bende és társainak története közelebb állna Aranyhoz, mint a legalább felerészben önéletrajzi mű, a személyes lírával át-meg átszótt *Bolond Istók*? Alig érthető a gondolat. Nagy Miklós fölhívta a figyelmet arra, hogy sok személyes vonatkozást mutattak már ki a *Toldiban* is (főleg Baránczy Jób László), de megérdemli figyelmünket az olyan tény is, hogy Arany ugyanabban a levelében írja szenvedélyes, sőt fenyegető szavait az öt Pesten ért gúnyos célzásokra — melyekből egyértelműen a vidékinek, a nép fiának szóló lekicsinylést olvassa ki — amelyekben bejelenti, hogy *Toldi eszéjének* megírásába kezdett; abba a műbe, melyben a „művelt”, városian pallérozott úrfiak gúnyolódására olyan hasonló indulatkitörésekkel válaszol majd a faragatlan bajnok. De ettől eltekintve is bizony nehéz lenne megmondani, miért ne legbensőbb indulatból született volna például ez a költemény, miért ne lenne szerzője teljesen egy ezzel a művel, melyet minden külső igénytől függetlenül, sőt, szinte annak ellenére kezdett el írni. (Hiszen Toldi történetét mindenki befejezettnek tekintette.)

Am hagyjuk a részleteket. Ferenczi László több szempontból érdekes cikkének egyik legfőbb hibáját abban látom, hogy erőszakkal elmossa azt a törésvonalat, mely a kétségkívül magános töprengésre is hajló, de nagy közösségi célokért forrón és odaadón lelkesülni tudó és akaró költő életművéből annyira kitörölhetetlen. Arany bizonyos politikai tévedéseit — viszonylag kevésbé jelentős politikai tájékozottsága mellett — éppen a nagy közösségi célokról való lemondani nem tudása okozza. Az, hogy ő közösségi költő akarna lenni akkor is, mikor erre igazában — *már és még* — nincs lehetőség. Az *Őszikék* nem egy elhibázott életmű utáni önbírálat — a versek szomorúsága inkább ennek a helyzetnek a fölismeréséből ered. Ha bírálóknak akarjuk fölfogni — Ferenczi nyomán —, akkor is a kort illeti elsősorban ez a bíráló. A kort, amelyben a valóságnak többé nincs költészete, a kort, melyben az, ki egykor népkönyvvé akarta tenni műveit, csak hangtalanul „kongatja” már versei harangját, s mindenki elől rejtett kapcsos könyvébe ír. A kort, mely Aranyt annyira elteremt és vágyát zúzza szét.

Az Arany-életmű azonban így sem csak nagy tévedések sorozata. Legalább annyi benne a merész próbálkozás, sőt, a nagyszerű önmagára találás is.

Bisztray Gyula

EGY FERDE KÖZLEMÉNY A LEGUTÓBBI MIKES-KIADÁSRÓL

Az Irodalomtörténeti Közlemények 1960. évi 1. száma (100—105. l.) egy cikket publikált, amely Mikes Kelemen Törökországi leveleinek a „Magyar Klasszikusok” sorozatában megjelent legutóbbi (1958) kiadásával foglalkozik. A cikknek egy része a kiadvány szövegközlését vizsgálja s ezzel kapcsolatosan engem egészen különös módon szeretne elmarasztalni. Kijudulva abból, hogy a kiadvány címlapján (a címlap hátlapján) nevem „sajtó alá rendező”-ként szerepel: engem akar felelőssé tenni az alapul vett Császár Elemér-féle szövegért s mindazon eltérésekért, amelyek a Császár-féle szöveg és a kézirat szövege között mutatkoznak.

Tartozom szakmánknak, e folyóirat olvasóinak és sajátmagamnak is azzal, hogy a cikk által keltett esetleges félreértéseket tisztázzam és a kiadvány szándékait s megvalósításának körülményeit tényszerűen megvilágítsam.

1. A „Magyar Klasszikusok” szerkesztősége, illetőleg ennek megbízásából Barta János *szóbeli úton* felkért, hogy vállaljam el a Mikes-kiadás szöveggondozását. Ha a kiadói időbeosztás megengedte volna, bizonyára a kézirat kritikailag kezelt szövegét adják, amit szintén elvállaltam volna *egy vagy két éves munka árán*, mint ahogy éppen a szóbanlevő cikkíró is Mikes „kritikai” kiadásával foglalkozik *immár több esztendő óta*. De a kiadványsorozat ütemterve nem tette lehetővé, hogy a mű kritikai kiadását iktassák be a gyűjteménybe. A kiadónak és a szerkesztőségnek *pár hónapon belül* kellett a nyomdai kézirat! Azt a megoldást választották tehát (az adott helyzetben az elfogadható egyetlen megoldást!), hogy a korábbi, *köztudomás szerint nem hibátlan* Mikes-kiadások közül az *aránylag legjobbat*, aránylag legkevésbé hibásat: a Császár Elemér-féle szöveget adják ki újból.

Így jutottam én a „Magyar Klasszikusok”-beli Mikes-kiadáshoz, közzétéve az eddigiek közt viszonylag legjobb, Császár-féle szöveget. A cikkírónak tehát ezt a kifogását nem hoztam, hanem a kötet szerkesztőségéhez kellett volna adresszálnia! Az én munkámmal kapcsolatosan